https://rpll.ui.ac.ir/?lang=fa
Textual Criticism of Persian Literature
E-ISSN: 2476-3268
Document Type: Research Paper
Vol. 17, Issue 3, No. 67, Autumn 2025
Received: 23/01/2025 Accepted: 23/4/2025

An Incomplete Draft of a New Tazkirah from the 10th Century AH (Its Comparison with Fakhri Heravi's *Lataifnameh*)

Hadi Bidaki *
Assistant Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, University of Mazandaran, Babolsar, Iran
h.bidaki@umz.ac.ir

Abstract
In collection number 15492 of the central library of Astan Quds Razavi, an unknown Tazkirah is preserved, which only 15 pages remain and its content includes the introduction of 48 poets from Mir Sarbarehne to Lotfi Sani. Although the author's details and the date of its composition are not known, according to the time frame of its poets, it was probably written in the second half of the 10th century AH. This Tazkirah was strongly influenced by *Lataifnameh* of Fakhri Heravi, so its text was compared with *Lataifnameh* and it was found that the author of the Tazkirah has either deleted some of the contents of *Lataifnameh*, including prose sentences and poetic verses in his Tazkirah, or has changed the lexical and syntactic structure of *Lataifnameh*. Instead, the author sometimes added a few complete biographies and sometimes one or several sentences and a few verses to his Tazkirah, all of which are new. Of course, some recordings of historical and geographical announcements and poetic examples of this Tazkirah are doubtful and wrong, and the verse of a poet is attributed to a poet of the same name, but they can be corrected by using *Lataifnameh*.

Keywords: New Tazkirah, 10th Century AH, *Lataifnameh*, Comparative Comparison.

Introduction
Literature history in its true and comprehensive sense should represent all the literary efforts of a nation. Compiling such a literature history is difficult and time-consuming, but its existence is necessary and useful. Literature history owes a large part of its existence to the eight centuries of tradition of writing poets' Tazkirahs, which began with *Lubab-ul-albab* by Awfi (compiled in 618 AH), and continues to this day. In fact, a large part of the information about our literary history is derived from the content of poets' Tazkirahs, and the literature history is actually the continuation of the process of Tazkirah writing in a new and methodical way. Golchin Ma'ani in *Tarikh-e Tazkiraha-ye Farsi* and Naqavi in *Tazkirah-nevisi-ye Farsi dar Hind va Pakistan* have introduced more than 500 Tazkirahs and pseudo-Tazkirahs, but now that more than half a century has passed since the writing of these two important and authoritative works, other manuscripts of the Tazkirahs have been identified which in this study, a newly new Tazkirah will be introduced in terms of manuscriptology and bibliography, scattered pages of which have survived and are available. The importance of this Tazkirah is that it is one of the Tazkirahs of the 10th century AH, and Tazkirahs written up to this century are usually of special importance, especially since their number is not very large compared to the following centuries. Therefore, identifying and introducing any Tazkirah from the 6th-10th centuries AH is essential and useful because the more Tazkiras are introduced and their texts are corrected, the more extensive and complete the initial information for compiling the literature history becomes, and the more comprehensive the history of our literature is, the more clear the history of our culture and literature will be. In addition, Tazkirah is one of the most famous and prolific genres, and as our information about Tazkirahs

*Corresponding author

2476-3268© The Author(s). Published by University of Isfahan
This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0).

10.22108/rpll.2025.144124.2423

increases, the course of change and evolution of this genre will become clearer.

Materials and Methods

This research was conducted using a library and comparative method, meaning that first, this Tazkirah was examined descriptively in terms of content, then its information was compared with its sources, especially Fakhri Heravi's *Lataifnameh*, to determine the extent of its adaptation and innovation. The sources used in this research include: The manuscript in number 15492 of the central library of Astan Quds Razavi, *Majalis-ul-nafais* of Amir Ali-Shir Navai, *Lataifnameh* of Fakhri Heravi, *Habib-ul-seyar* Khandmir, and *Tazkirat-ul-shu'ara* of Dawlatshah Samarqandi.

Research Findings

In this Tazkirah, the biographies of 47 poets are mentioned as follows, but the biography of Amir Haj is left at about one-third of the page. Considering that all 48 poets mentioned in this Tazkirah belong to the 9th-10th centuries AH, and if the sections before and after them also belong to it two centuries in terms of time, it is not unlikely that the author of the Tazkirah composed his work in the second half of the 10th century AH. It seems that the author of the Tazkirah intended to maintain alphabetical order in arranging the biographies, but he did not fully succeed in doing so.

In compiling his material, he used, in order of the amount of use, the *Lataifnameh* of Fakhri, *Habib-ul-seyar* Khwandmir, and the *Tazkirat-ul-shu'ara* of Dawlatshah Samarqandi. The geographical scope of the poets mentioned in this Tazkirah is diverse and is not limited to a specific region. Regardless of the poets whose birthplace or place of growth is not mentioned, it can be said that the content of this Tazkirah mainly includes the introduction of poets from the northeast of Iran and contains useful information about poets from Khorasani, Mavara-ul-nahri, and Turkestani, with most of its content being about poets from Khorasani, especially from Herat province and its surrounding cities in present-day Afghanistan. The author of Tazkirah often criticized poets and their poems in a laudatory manner, but his general and tasteful criticisms sometimes included important points about literary developments and genres, as he sometimes addressed technical issues of poetry, poets' innovation, and common poetic themes and formats. He sometimes has described poets in terms of their physical, moral, and behavioral characteristics, and also alluded to the reasons for their choice of pseudonyms. Reference to the prevalence of poetry among different classes of the society and the relationships between poets and each other and other individuals are among the topics that the author of the Tazkirah has mentioned.

Discussion of Results and Conclusions

Considering the results of the present study, it can be concluded that:

1) The recording of some of the titles of this Tazkirah is either unreliable compared to the *Lataifnameh*, or more details have been added to some of them.

2- The author of the Tazkirah sometimes has added a short sentence to the prose text of some biographies without citing the source, which is not mentioned in the *Lataifnameh*, but sometimes his additions are more than a short sentence, but one or two paragraphs. The author also deleted some of the *Lataifnameh* sentences in his Tazkirah, and these deletions sometimes exceed one or two sentences, and sometimes one or more paragraphs from the end of some biographies, and sometimes from a complete biography, only its title and verse remain, and the entire prose text has been deleted.

3- The author has also changed the sentence structures of *Lataifnameh*, and sometimes these changes are limited to words, but sometimes the author's changes go beyond words, but rather to one or more sentences.

4- Some of the sentences in this Tazkirah have missing parts, which has disrupted the meaning, but they can be completed with *Lataifnameh*.

5- The author has sometimes made mistakes in recording some historical and geographical nouns. He has also omitted Turkish or Persian verses of some of the poets mentioned in the *Lataifnameh* along with their explanations.

6- Sometimes, if the author has deleted a verse from a biography mentioned in *Lataifnameh*, he has added another verse to the same biography that is not mentioned in *Lataifnameh*. Sometimes, without deleting a verse from the biographies of some poets of *Lataifnameh*, he has also quoted other verses from the same poet. Finally, sometimes he has deleted both the prose sentences of some biographies of *Lataifnameh* and some of their verses.

7- The author sometimes combines the verses of two separate but eponymous poets and attributes the verse of one to the other.

8- Some of the poetic recordings of this Tazkirah are different from those of *Lataifnameh*. Sometimes the recording of some of its verses is either wrong or suspicious, and sometimes the recordings of some of the verses of this Tazkirah are missing, which has disrupted the rhythm of the poem.

9- This Tazkirah includes several new biographies of some poets that are not mentioned in *Lataifnameh*, and their sources are not exactly known, except for the biography of Sahib Balkhi, which seems to be taken from the *Tazkirat-ul-shu'ara* of Dawlatshah Samarqandi.

متن‌شناسی ادب فارسی
سال هفدهم، شماره سوم (پیاپی ۶۷)، پاییز ۱۴۰۴، ص ۵۴-۳۷
تاریخ وصول: ۱۴۰۳/۱۱/۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۲/۳

مقاله پژوهشی

مسودهٔ ناقص تذکره‌ای نویافته از قرن دهم هجری
(مقایسهٔ تطبیقی آن با *لطایف‌نامهٔ* فخری هروی)

هادی بیدکی *، استادیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران
h.bidaki@umz.ac.ir

چکیده

باوجود شناسایی بیش از ۵۰۰ تذکرهٔ شاعران که هرکدام بخشی از موجودیت تاریخ ادبیات فارسی را تشکیل داده‌اند؛ اما باز هم تذکره‌های ناشناختهٔ دیگری در گوشه‌وکنار کتابخانه‌ها به‌شکل نسخهٔ خطی مغفول مانده که یکی از آنها در ضمن مجموعهٔ شمارهٔ ۱۵۴۹۲ کتابخانهٔ مرکزی آستان قدس رضوی محفوظ است. از این تذکرهٔ نویافته فقط ۱۵ صفحه باقی مانده و محتوای آن شامل معرفی ۴۸ شاعر از میر سربرهنه تا لطفی ثانی است و باوجود اینکه مشخصات مؤلف و تاریخ تألیف آن معلوم نیست؛ اما طبق محدودهٔ زمانی شاعران آن، به احتمال قوی در نیمهٔ دوم قرن دهم هجری نوشته شده است. این تذکره از *لطایف‌نامهٔ* فخری هروی به‌شدت تأثیر پذیرفته، به همین دلیل متن آن با *لطایف‌نامه* مقایسه و معلوم شد که مؤلف تذکره یا برخی از مطالب *لطایف‌نامه* اعم از جملات منثور و ابیات شعری را در تذکرهٔ خود حذف کرده یا ساختار لغوی و نحوی *لطایف‌نامه* را تغییر داده یا اینکه متن نثر او نسبت به *لطایف‌نامه* افتادگی‌های مخلّ معنایی دارد؛ اما در عوض، مؤلف گاه چند سرگذشت کامل و گاه یک یا چندین جمله و چند بیت را به تذکرهٔ خود افزوده که همگی تازگی دارد؛ البته برخی از ضبط‌های اعلام تاریخی و جغرافیایی و نمونه‌های شعری این تذکره، مشکوک و اشتباه است یا بیت یک شاعر به شاعری همنام منسوب شده، اما با استفاده از *لطایف‌نامه* می‌توان آنها را اصلاح کرد.

واژه‌های کلیدی

تذکره‌ای نویافته، قرن دهم هجری، *لطایف‌نامه*، مقایسهٔ تطبیقی.

* مسئول مکاتبات

2476-3268© The Author(s). Published by University of Isfahan
This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0).

10.22108/rpll.2025.144124.2423

۱- مقدمه

تاریخ ادبیات بخش اعظمی از موجودی خود را مدیون هشت قرن سنّت تذکره‌نویسی شاعران است که از نخستین تذکرهٔ موجود، *لباب الالباب* عوفی (تألیف ۶۱۸ق) آغاز شده و تاکنون هم ادامه دارد. احمد گلچین معانی، در *تاریخ تذکره‌های فارسی* و علیرضا نقوی در *تذکره‌نویسی فارسی در هند و پاکستان* بیش از ۵۰۰ تذکره و شبه‌تذکره را معرفی کرده‌اند؛ اما اکنون که بیش از نیم‌قرن از تألیف این دو اثر مهم و مرجع گذشته نسخه‌های خطی دیگری از تذکره‌ها شناسایی شده است که در این مقاله تذکرهٔ نویافته‌ای ازلحاظ نسخه‌شناسی و کتاب‌شناسی معرفی خواهد شد که صفحاتی پراکنده از آن تاکنون بر جای مانده و در دسترس است.

۱-۲- پرسش‌های تحقیق

الف. محتوای این تذکره دربارهٔ شاعران کدام قرن است و در چه زمانی تألیف شده است؟

ب. سرگذشت چند شاعر در این تذکره مذکور است و نحوهٔ چینش مطالب آن چگونه است؟

ج. این تذکره بیشتر از چه آثاری تأثیر پذیرفته و نسبت به آنها چه اطلاعات بیشتری دارد؟

۱-۳- فرضیه‌های پژوهش

الف. بیشتر سرگذشت‌های مذکور در این تذکره دربارهٔ شاعران قرن‌های نهم و دهم هجری است و به احتمال قوی در نیمهٔ دوم قرن دهم نیز تألیف شده است.

ب. در این تذکره عنوان ۴۸ شاعر ذکر شده، به‌جز سرگذشت یکی از آنان، یعنی امیر حاج، بیاض مانده که مؤلف تذکره سعی داشته تا سرگذشت‌ها را به‌ترتیب الفبایی نام یا تخلص شاعران تنظیم کند؛ اما به‌طور کامل موفق به انجام این کار نشده است.

ج. بیشتر مطالب این تذکره از *لطایف‌نامهٔ* فخری هروی اقتباس شده، اما اطلاعات دیگری نیز یا به‌صورت یک سرگذشت کامل یا به‌شکل یک یا چند جمله، بند و بیت به سرگذشت‌های آن اضافه شده است.

۱-۴- ضرورت و اهمیت تحقیق

ازآنجاکه با شناسایی و تحقیق دربارهٔ هر تذکره ولو ناقص، بخشی از تاریخ ادبیات ما آشکار می‌شود؛ بنابراین بسیار لازم و مفید است که تمام تذکره‌های موجود من‌جمله این تذکره معرفی شود و در مراحل بعدی متن آنها نیز تصحیح شود و در اختیار محققان قرار گیرد.

۱-۵- روش پژوهش

این پژوهش به روش کتابخانه‌ای و تطبیقی انجام شده است؛ یعنی نخست این تذکره ازلحاظ محتوایی بررسی توصیفی شده، سپس اطلاعاتش با منابع آن، به‌ویژه *لطایف‌نامهٔ* فخری هروی مقایسهٔ تطبیقی شده است تا میزان اقتباس و نوآوری آن مشخص شود.

۶-۱- پیشینهٔ تحقیق

تاجایی‌که در منابع کتابخانه‌ای و الکترونیکی جست‌وجو شد، تاکنون این تذکره نه در ضمن تحقیقات پیشین و نه به‌صورت مستقل بررسی نشده است.

۲- بحث و بررسی

از این تذکره فقط صفحات اندکی باقی مانده و هیچ‌گونه اشارهٔ ضمنی یا صریحی در متن به مؤلف آن نشده است؛ اما با بررسی‌های نسخه‌شناسانه و کتاب‌شناسانه می‌توان اطلاعاتی را دربارهٔ خود تذکره این‌چنین به دست داد:

۱-۲- نسخه‌شناسی

تنها نسخهٔ خطی باقی‌مانده از این تذکره در ضمن مجموعه‌ای به شمارهٔ ۱۵۴۹۲ در کتابخانهٔ مرکزی آستان قدس رضوی مشهد نگهداری می‌شود که جمعاً ۲۵ برگ و هر صفحهٔ آن مختلف‌السطور است. خط نسخه نستعلیق و کتابت آن متعلق به قرن‌های یازدهم و دوازدهم هجری دانسته شده و اجزای چهارگانهٔ آن چنین توصیف شده است: ۱. *بدایع الاسحار* در صفحات ۱-۱۲ از سلمان ساوجی؛ ۲. *تذکرهٔ شعرا* در صفحات ۱۳-۲۸ از مؤلفی ناشناخته[۱]؛ ۳ و ۴. مکتوبات و منشآتی به‌ترتیب در صفحات ۲۹-۴۰ و ۴۱-۵۰ از گردآورنده‌هایی ناشناس (فاضل هاشمی، ۱۳۸۰، ج. ۴۷۱/۱۷-۴۷۲).

این مجموعه در واقع از اوراق بازیافته‌ای تشکیل شده که خط هر سه بخش آن با یکدیگر متفاوت است و ازآنجاکه تمام بخش‌هایش از آغاز و انجام، افتادگی دارد؛ بنابراین به احتمال قوی هر بخش آن در ابتدا نسخهٔ مستقلی بوده که برگ‌های ابتدایی و انتهایی آنها به‌تدریج از بین رفته و بعدها به‌صورت نسخهٔ کنونی درآمده است؛ درهرحال متن تذکره در این مجموعه چنین آغاز شده: «میر سید برهنه ربانی تخلص. میر نوشته: از سادات واجب‌الاحترام تُرکستان است...» و این‌گونه به پایان رسیده است: «لطفی ثانی از ظُرفای نیک مشهد است:

شد چو مهمان من آن شمع شب‌افروز امشب کاش تا صبح قیامت نشود روز امشب»

خط نازیبا و شلوغی جملات کتابت‌شده در نسخهٔ این تذکره، بیاض ماندن سرگذشت امیر حاج، بازنگری کاتب در متن نسخه و نیز اصلاح برخی از ضبط‌های آن، این احتمال را به ذهن می‌رساند که کاتب تذکره ممکن است مؤلف آن باشد.

۲-۲- کتاب‌شناسی

در این تذکره، سرگذشت ۴۷ شاعر به شرح زیر ذکر شده؛ اما جای سرگذشت امیر حاج در حد یک‌سوم صفحه بیاض مانده است: ۱. میر سید برهنه؛ ۲. امیر حاج؛ ۳. ریاضی سمرقندی؛ ۴. زین سبزواری؛ ۵. امیر شیخم سهیلی؛ ۶. خواجه سلطان‌محمد؛ ۷. سکّاکی؛ ۸. سعیدی؛ ۹. شهیدی؛ ۱۰. شراری؛ ۱۱. مولانا صاحب بلخی؛ ۱۲. مولانا شیخی طبسی؛ ۱۳. مولانا ضیاء؛ ۱۴. ضیایی؛ ۱۵. امیر حسن علی جلایر؛ ۱۶. مولانا مسیحی؛ ۱۷. زلالی؛ ۱۸. زلالی خوارزمی؛ ۱۹. دائمی؛ ۲۰. دهکی؛ ۲۱. ملا دوست اسفزاری؛ ۲۲. ملا میر سبزواری؛ ۲۳. خواجه مسعود

---

[۱]. نویسندهٔ این مقاله، متن تذکرهٔ نامبرده را تصحیح و با چند تذکرهٔ دیگر مقابله کرده که به‌زودی همراه با چند تذکرهٔ نویافتهٔ دیگر به چاپ خواهد سپرد.

قمی؛ ۲۴. محوی؛ ۲۵. مولانا مجنون رفیقی؛ ۲۶. مولانا مسعود؛ ۲۷. میر مرتاض؛ ۲۸. مولانا ملک باخرزی؛ ۲۹. درویش روغنگر؛ ۳۰. وداعی؛ ۳۱. مولانا عبدالله هاتفی؛ ۳۲. هاشمی؛ ۳۳. میر هاشمی؛ ۳۴. خواجه هاشمی؛ ۳۵. شاه جهانگیر؛ ۳۶. مولانا هلالی؛ ۳۷. خواجه یحیی؛ ۳۸. خواجه یحیی؛ ۳۹. مولانا یوسفی؛ ۴۰. مولانا غباری؛ ۴۱. مولانا فصیح‌الدین؛ ۴۲. فیضی؛ ۴۳. فیضی تربتی؛ ۴۴. فیضی شروانی؛ ۴۵. فیضی مروی؛ ۴۶. ملا محیی‌الدین محمد لاهیجی؛ ۴۷. مولانا لطفی؛ ۴۸. لطفی ثانی.

به نظر می‌رسد مؤلف تذکره قصد داشته تا ترتیب الفبایی را در چینش سرگذشت‌ها رعایت کند؛ اما به‌طور کامل موفق به این کار نشده است؛ مثلاً از ذکرِ ریاضی، زین و سهیلی تا شهیدی، شراری و صاحب یا از ذکرِ هلالی و یحیی تا یوسفی به ترتیب الفبایی پیش رفته، ولی وقتی به ضیایی، حسن علی جلایر و مسیحی یا به ملک باخرزی، درویش روغنگر و میر هاشمی رسیده، ترتیب را به هم زده است.

مؤلف تذکره پیش‌از ذکرِ برخی از مطالب خود، ده بار ذکر کرده: «میر نوشته» یا دو بار از «خواندمیر» نقل مطلب کرده است که منظورش از این دو نفر به‌ترتیب امیر علی‌شیر نوایی و غیاث‌الدین خواندمیر که در واقع آثارشان *مجالس النفایس* و *حبیب السیر* است؛ اما به نظر می‌رسد منظور مؤلف تذکره از میر یا *مجالس النفایس*، ترجمهٔ آن، یعنی *لطایف‌نامهٔ* فخری هروی است؛ زیرا با توجه به مطالب بخش بعدی، شباهت‌های لغوی و نحوی این تذکره با *لطایف‌نامه* بیشتر از *مجالس النفایس* است و سرگذشت‌هایی هم در این تذکره مذکور است که در *مجالس النفایس* نیست، مثل سرگذشت دوست اسفزاری، میر سبزواری و زلالی خوارزمی، البته طبق بخش آخر همین مقاله، مؤلف تذکره غیر از *لطایف‌نامه* و *حبیب السیر*، گویا از *تذکرهٔ الشعرای* دولتشاه سمرقندی نیز در سرگذشت صاحب بلخی بهره برده است.

با توجه به اینکه تمام ۴۸ شاعر مذکور در این تذکره متعلق به قرن‌های نهم و دهم هجری‌اند و اگر بخش‌های پیش و پس‌از آن ازلحاظ زمانی مربوط به همین دو قرن بوده است، بعید نیست که مؤلف تذکره اثرش را در نیمهٔ دوم قرن دهم هجری تألیف کرده باشد.

۲-۳- دیدگاه‌های مؤلف این تذکره

ازآنجاکه مطالب این تذکره بیشتر برگرفته از تذکره‌های معاصر یا متقدم است، در انتساب تمامی مطالب آن به مؤلف تذکره باید احتیاط ورزید، به‌ویژه که آغاز و انجام نسخه نیز افتادگی دارد و اعلام‌نظر دربارهٔ دیدگاه‌های مؤلف در مقدمه و خاتمهٔ اثر دشوار است؛ درهرحال مباحث موجود در این تذکره را می‌توان این‌چنین طبقه‌بندی کرد:

۱-۳-۲- **نقد- استحسانی**: این نوع نقد، یک روش منتقدان در سنجش اشعار است که مخاطبان در آن با کلمات و عباراتی کلّی و مبهم مواجه‌اند؛ بااین‌حال شیوهٔ انتقادی بسیار رایجی در میان تذکره‌نویسان بوده که مؤلف این تذکره هم با همین روش، اشعار شاعران را نقد کرده است: میر سربرهنه با «لطف گفتار و سرعت فهم و حدّت طبع» متمایز بود (تذکرهٔ شعرا، ۷ر)، زین سبزواری «شعرش خالی از چاشنی نبود» (تذکرهٔ شعرا، ۷پ)، شیخم سهیلی «احوال نظمش نیز اوج کمال گرفت» (تذکرهٔ شعرا، ۸ر) و ضیاء «به شعر مشغولی کرد. چیزهای خوب او را روی نمود» (تذکرهٔ شعرا، ۹ر).

گاه در بین همین نقدهای کلّی و ذوقی این تذکره، برخی نکته‌های مهم دربارهٔ تحولات و ژانرهای ادبی ذکر

شده است؛ مثلاً بدیهۀ شهیدی، روان و طبعش به هزل راغب بود (تذکرۀ شعرا، ۸پ)، میر سربرهنه کلمات هزل‌آمیز و سخنان مزاح‌انگیز بر زبان می‌آورد (تذکرۀ شعرا، ۷ر)، مسیحی طبعی شوخ داشت (تذکرۀ شعرا، ۹پ) و طبع مجنون رفیقی در غایت شوخی بود (تذکرۀ شعرا، ۱۰پ) که این اشارات نشان از رواج ژانر هزل، بدیهه‌سرایی و طنز در میان شاعران قرن‌های نهم و دهم هجری دارد؛ چنان‌که زین سبزواری از بین انواع ادبی به غزل، بیشتر میل داشت (تذکرۀ شعرا، ۷پ) و این موضوع دال بر توجه فراوان بسیاری از شاعران عهد تیموری و صفوی به قالب غزل است.

۲-۳-۲- **توصیف شاعران**: مؤلف این تذکره علاوه‌بر توصیف اشعار، برخی از شاعران را ازلحاظ ظاهری، اخلاقی و رفتاری هم وصف کرده که توصیف اخلاق و رفتار آنان بیشتر از وصف ظاهرشان است؛ اما ارتباط محسوسی نیز بین ظاهر برخی از شاعران با شعر و شاعری آنان وجود دارد؛ مثلاً پوست سرخ‌رنگ شراری، مانند اخگرپاره بود و دلیل انتخاب تخلص وی گویا به همان مناسبت بود (تذکرۀ شعرا، ۸پ).

توصیفات اخلاقی – رفتاری شاعران هم در این تذکره، زمانی اهمیت دارد که با تعریف و تمجید بیهوده همراه نباشد؛ بلکه با دیدگاهی انتقادی و از روی واقعیت بیان شده باشد؛ زیرا گاه بین شعر و شاعری برخی از شاعران و خصوصیات اخلاقی – رفتاری آنان ارتباط آشکاری وجود دارد. این خصوصیات را می‌توان به‌طور کلی در دو گروهِ ویژگی‌های پسندیده و ناپسند قرار داد؛ چنان‌که شاعری مثل میر سربرهنه «خوش‌صحبت و شیرین‌کلام و فصیح‌بیان» (تذکرۀ شعرا، ۷ر)، شیخم سهیلی «اخلاق حمیده و معاش پسندیده از اطوار او باهر» (تذکرۀ شعرا، ۸ر)، ضیاء «به‌دل‌نزدیک و شیرین‌حرکات و مقبول» (تذکرۀ شعرا، ۹ر) و مسیحی نیز «پاکیزه‌روزگار و نیکوسیرت» بود (تذکرۀ شعرا، ۹پ)؛ اما شاعری مثل ریاضی «متعجب متکبر بدخلق» بود (تذکرۀ شعرا، ۷پ) و شهیدی «آشفته‌روزگار و دیوانه» می‌نمود (تذکرۀ شعرا، ۸پ).

۳-۳-۲- **مسائل فنی شعر**: ازجمله موضوعات مطرح در این تذکره که با فن شعر و تقلید یا نوآوری شاعران در ارتباط است، سرقت ادبی است؛ چنان‌که در میان اهل ماوراءالنهر مشهور بود که لطفی، ابیات سکّاکی را به نام خود می‌کرد (تذکرۀ شعرا، ۸ر)؛ البته از قرن نهم نشانه‌های تمایل شاعران به سبک هندی کم‌کم آشکار شد؛ به‌گونه‌ای که مؤلف این تذکره نیز به این موضوع اشاره کرده است؛ مثلاً طبع سعیدی بسیار خیال‌انگیز بود (تذکرۀ شعرا، ۸پ)، دائمی نیز پیوسته در پی خیال معنی خاص بود (تذکرۀ شعرا، ۱۰ر) و دوست اسفزاری هم معانی غریبه بسیار دیده و به خاطر داشت (تذکرۀ شعرا، ۱۰ر).

۴-۳-۲- **تخلص شاعران**: مؤلف این تذکره گاه به مسئلۀ تخلص و ارتباط آن با شعر و شاعری هم پرداخته، اما گاهی نیز فقط به ذکر تخلص بسیاری از سرایندگان اکتفا کرده است؛ مثلاً همین‌قدر ذکر کرده که ربانی، شریفی و طفیلی به‌ترتیب تخلص میر سربرهنه، صاحب بلخی و حسن علی جلایر بود (تذکرۀ شعرا، ۷ر، ۸پ، ۹پ)؛ اما دلیل تخلص شاعران زیر این‌چنین بود: **شراری**: «رنگش در سرخی به اخگرپاره ماند» (تذکرۀ شعرا، ۸پ)، **زلالی**: «چون گاهی از چشمۀ دهنش ظلال نظم ظاهر می‌شود» (تذکرۀ شعرا، ۱۰ر)، **ملک**: چون «از اولاد ملک زوزن» بود (تذکرۀ شعرا، ۱۱پ) و **غباری**: چون «خط غبار را نیک می‌نویسد» (تذکرۀ شعرا، ۱۳پ).

۵-۳-۲- **موضوعات و مضامین شعری**: ابیات برگزیدۀ شاعران مختلف در این تذکره، در موضوعات متنوعی

به نظم درآمده است؛ اما عشق، پربسامدترین آنهاست؛ چنان‌که ابیات میر سربرهنه، زین سبزواری، سعیدی، شهیدی و بسیاری از شاعران دیگر دربارهٔ عشق است (تذکرهٔ شعرا، ۷ر، ۸پ). علاوه‌بر این، ابیات ریاضی، صاحب بلخی و دائمی در وصف معشوق (تذکرهٔ شعرا، ۷پ، ۸پ، ۱۰ر)، ابیات شیخم سهیلی و حسن علی جلایر در تهنیت (تذکرهٔ شعرا، ۸ر، ۹پ)، ابیات سلطان‌محمد، شیخی و دوست اسفزاری در شکوائیه (تذکرهٔ شعرا، ۸ر، ۹ر، ۱۰ر) و ابیات ضیایی در نفرین است (تذکرهٔ شعرا، ۹ر)؛ البته برخی از شاعران منظومه‌سرا هم بودند؛ چنان‌که مسعود قمی حماسهٔ منظومی دربارهٔ تاریخ سلطان حسین بایقرا به نظم درآورد و چند اثر مستقل در نوع ادبی مناظره سرود (تذکرهٔ شعرا، ۱۰پ).

۶-۳-۲- **قالب‌های شعری**: شاعران در تمام ادوار از قالب‌های شعر فارسی کمابیش استفاده کرده‌اند؛ اما برخی از قالب‌ها در بعضی از دوره‌ها بیشتر به آن توجه شده و اشعار فراوانی در آن قالب به نظم درآمده است؛ به‌گونه‌ای که تقریباً از تمام شاعران این تذکره دست‌کم یک مطلع شعری نقل شده که به نظر می‌رسد بیشتر آنها ابیات ابتدایی قالب غزل است، مثل مطلع‌هایی از ریاضی، زین سبزواری، سلطان‌محمد، سعیدی، صاحب بلخی و شیخی (تذکرهٔ شعرا، ۷پ، ۸ر، ۸پ، ۹ر). در کنار غزل، شاعران به قصیده و مثنوی هم توجه داشته‌اند؛ چنان‌که شاه جهانگیر قصاید و غزلیات نیک داشت (تذکرهٔ شعرا، ۱۲پ) و قصاید، غزلیات و مثنویات هلالی در کمال سلاست و بلاغت بود (تذکرهٔ شعرا، ۱۳ر). برخی نیز مثل لطفی و دوست اسفزاری تمرکز بیشتری روی قصیده داشتند (تذکرهٔ شعرا، ۱۰ر، ۱۴ر) و لطفی اغلب قصاید دشوار متقدمان را جواب گفت و اسلوب قصیده حق حسن علی جلایر بود و شاعران هم به این موضوع اقرار داشتند (تذکرهٔ شعرا، ۹پ)، هاتفی در مثنوی‌سرایی مهارت و به آن تمایل بیشتری داشت (تذکرهٔ شعرا، ۱۲ر) و مثنویات مسعود قمی هم پخته بود (تذکرهٔ شعرا، ۱۰پ). میر سربرهنه، میر سبزواری و خواجه یحیی هم تعدادی رباعی سرودند (تذکرهٔ شعرا، ۷ر، ۱۰پ، ۱۳ر)؛ اما رباعیات محیی‌الدین محمد لاهیجی مشهور بود (تذکرهٔ شعرا، ۱۴پ).

۷-۳-۲- **شیوع شعر در بین طبقات مختلف جامعه**: شاعران این تذکره بیشتر متعلق به قرن‌های نهم و دهم هجری‌اند و شعر و شاعری از این دو قرن به بعد در بین عامهٔ مردم رواج یافت و افرادی از بیشتر طبقات اجتماعی به سرودن شعر مشغول شدند. مؤلف این تذکره هم گاه شاعرانی را معرفی کرده که پیشهٔ اصلی آنان شاعری نبود؛ اما در شعرسرایی نیز علاقه یا مهارت داشتند، مثل زین سبزواری که فردی عامی و درویش دهکی به خشت‌مالی منسوب بود (تذکرهٔ شعرا، ۷پ، ۱۰ر)؛ اما میر سربرهنه صدر خراسان، شیخم سهیلی ملازم ویژهٔ سلطان ابوسعید میرزا و صاحب بلخی مداح شاهان بدخشان و سادات ترمذ بود (تذکرهٔ شعرا، ۷ر، ۸ر، ۸پ). سلطان‌محمد و شیخی به‌ترتیب از دانشمندان علم نجوم و ادوار بودند (تذکرهٔ شعرا، ۸ر، ۹ر)؛ اما سعیدی کاسه‌گر بود و ضیایی کمانگر (تذکرهٔ شعرا، ۸پ، ۹ر). بعضی مثل حسن علی جلایر، صوفی‌مسلک (تذکرهٔ شعرا، ۹پ) و برخی مانند ضیاء و محوی از محصلان شاعر بودند (تذکرهٔ شعرا، ۹ر، ۱۰پ)؛ اما مسعود شروانی خود، مدرسی شاعر (تذکرهٔ شعرا، ۱۱ر) و میر سبزواری هم شیخ‌الاسلامی شاعر بود (تذکرهٔ شعرا، ۱۰پ)، حتی مجنون رفیقی از خطاطان شاعر بود (تذکرهٔ شعرا، ۱۰پ).

۸-۳-۲- **روابط شاعران باهم و دیگر افراد**: ارتباط شاعران با دیگر افراد، اعم از شاعر و غیرشاعر می‌تواند

اوضاع اجتماعی موجود در هر کانون ادبی را مشخص کند. رابطهٔ شاعران در تمام ادوار با افراد دوروبَر خود، اغلب خوب بوده و این موضوع شاید برآمده از قریحه و طبع شاعرانهٔ آنان بوده است؛ مثلاً زین سبزواری به صحبت امیر شاهی رسید (تذکرهٔ شعرا، ۷پ)؛ اما گاهی هم بین آنان کدورت و نزاع وجود داشت؛ چنان‌که بین میر سربرهنه و حسین کیرنگی بر سر منصب صدارت نزاع پیش آمد (تذکرهٔ شعرا، ۷ر).

۹-۳-۲- **معشوق مذکر**: محققان بر این باورند که سرچشمهٔ اصلی گرایش به معشوق مذکر در شعر فارسی را باید در قرن‌های اولیهٔ اسلامی و مقارن با ورود غلامان تُرک‌تبار به دربارهای ایرانی جست‌وجو کرد؛ اما در دورهٔ تیموری و صفوی هم این مسئله رواج داشت که مؤلف این تذکره نیز به شیوع آن در بین برخی از شاعران اشاره کرده است، مثل میر سربرهنه که «در ایام جوانی به عاقل کنگر تعلق وریزد و ازطریق عافیت و صلاح عنان تافته، بازگردید» (تذکرهٔ شعرا، ۷ر).

۴-۲- جغرافیای این تذکره

محدودهٔ جغرافیایی شاعران این تذکره متنوع است و منحصر به منطقهٔ خاصی نیست. با صرف‌نظر از سرایندگانی که زادگاه یا مکان پرورش آنان ذکر نشده است، می‌توان گفت که محتوای این تذکره بیشتر شامل معرفی شاعران شمال شرق ایران است و اطلاعات مفیدی دربارهٔ سرایندگان خراسانی، ماوراءالنهری و ترکستانی دارد که بیشترین مطالب آن دربارهٔ شاعران خراسانی (محوی و فصیح‌الدین)، به‌ویژه اهل ولایت هرات و شهرهای اطراف آن در افغانستان کنونی است؛ چنان‌که پس‌از هرات (زلالی، یوسفی، لطفی و...) سرایندگانی از اسفزار (ملا دوست)، فوشنج (مسیحی)، مرو (فیضی)، بلخ (صاحب و وداعی) و اندکی دورتر از ولایت هرات نیز شاعران اهل طبس (شیخی)، مشهد (سعیدی، مجنون، درویش روغنگر و لطفی ثانی)، تربت (فیضی)، نیشابور (ضیایی)، سبزوار (زین و ملا میر) و باخرز (ملک) معرفی شده‌اند. پس‌از خراسان، از سرایندگان ماوراءالنهری (سکّاکی) مثل اهالی ولایات سمرقند (ریاضی)، بخارا (خواجه هاشمی) و خوارزم (زلالی) نیز یاد شده و حتی شاعری از جنوب شرق ایران، یعنی سیستان (خواجه یحیی) و شاعری دیگر از ترکستان (میر سربرهنه) هم شناسایی شده است.

بخش بعدی جغرافیای این تذکره شامل معرفی شاعران شمال ایران است؛ یعنی استرآباد (دائمی، غباری و شراری) و لاهیجان (محیی‌الدین محمد). سرایندگانی از شمال غرب ایران، یعنی ولایت آذربایجان مثل دو شهر شروان (مسعود و فیضی) و تبریز (ضیاء) هم معرفی شده‌اند. در نهایت از مرکز ایران نیز چند شاعر معرفی شده‌اند که از اهالی قم (قمی، شهیدی) و قزوین (درویش دهکی) بوده‌اند؛ البته همان‌طور که اشاره شد، بیشتر تمرکز مؤلف این تذکره بر معرفی شاعران خراسانی به‌ویژه هراتی بوده است و حتی اغلب شاعران مناطق غیر خراسان هم در نهایت به خراسان و هرات کوچیده و در آنجا پرورش یافته‌اند؛ چنان‌که می‌توان آنان را هم متعلق به کانون ادبی هرات دانست.

۵-۲- اهمیت این تذکره در تاریخ ادبیات قرن دهم هجری

بیشترین ارزش این تذکره این است که مطالب آن دربارهٔ شاعران فارسی‌سراست؛ اما از انـدک شـاعران تُرکی‌گـو هم یاد شده است. خراسان به‌ویژه هرات در نیمهٔ دوم قرن نهـم هجـری و نیمـهٔ اول قـرن دهـم هجـری بـه اوج شکوفایی خود در تمام عرصه‌های ادبی، فرهنگی، هنری، عقیدتی و اجتماعی رسید و تاآنجاکه به ادبیـات مربـوط است، به کانونی ادبی تبدیل شد که بخشی از اطلاعات مربوط به اوضاع ادبی آنجا در این تذکره هم مذکور است و می‌توان از آن در کنار *مجالس النفایس* و ترجمـه‌های فارسـی آن اسـتفاده کـرد. در واقـع ایـن تـذکره ارتبـاط تنگاتنگی با *مجالس النفایس* و موضوع و محتوای آن دارد؛ زیرا شباهت مطالب این تذکره بـا *لطایف‌نامـه* از یـک سو و شاعران تازه و مطالب تکمیلی آن از دیگر سو، دو نکتهٔ مهم را به ذهن متبادر می‌کند که هر دو نکته اهمیت این تذکره را دوچندان می‌کند: نخست اینکه می‌توان با بررسی و مقایسهٔ محتوایی این تـذکره ازطریـق دیـدگاهی تطبیقی با تذکره‌های قرن‌های نهم و دهم هجری و منابع متأثر از آنها به تأثیرپذیری و بـه‌ویژه تأثیرگـذاری آن در میان منابع تاریخ ادبی پی برد و اطلاعات تازهٔ آن را با برجسته‌سـازی بـه تـاریخ ادبیات‌هـا نفـوذ داد؛ دوم اینکـه شباهت بسیار این تذکره با *مجالس النفایس* و *لطایف‌نامه* و در عین حال تفاوت برخی از جمله‌بندی‌ها و مطالـب تازهٔ آن با دو اثر مذکور، این احتمال را به وجود می‌آورد که ممکـن اسـت ایـن تـذکره ترجمـهٔ تـازه و ناشـناس دیگری از *مجالس النفایس* باشد که مؤلف قصد داشته آن را از سر خلاقیت به ترتیب الفبـایی تنظـیم و علاوه‌بـر ترجمهٔ متن *مجالس النفایس*، مطالب دیگری هم مثل دیگر مترجمان به اثر خود اضافه کند کـه اگـر ایـن احتمـال نزدیک به واقعیت باشد، باید امیدوار بود که روزی نسخهٔ کامل این تذکره از میان نسخه‌های خطی فهرست‌نشـدهٔ یکی از کتابخانه‌های جهان شناسایی و معرفی شود.

۶-۲- مقایسه با *لطایف‌نامه*

محتوای این تذکره شباهت بسیاری با *لطایف‌نامه* دارد و آشکار است که مؤلف آن از این اثر فخری هروی بسـیار اقتباس کرده است؛[۲] مثلاً سرگذشت میر سربرهنه را در هر دو تذکره ملاحظـه کنیـد: «از سـادات واجـب‌الاحترام [لط+ ممالک] تُرکستان است. مرد خوش‌طبع و خوش‌صحبت و شیرین‌کلام و فصیح‌بیان است. مدتی در خراسان بر مسند عالی صدارت متمکن شد. آخر از علوّ همت به اختیار خود ترک آن منصب داد. در ایام جوانی به عاقـل کنگر تعلق ورزید و ازطریق عافیت و صلاح [لط: صلاح و عافیت] عنان تافته، بازگردید. پیش‌صلاهٔ جوان شـد و این رباعی را گفت:

آنـــان کـــه پرســـتندهٔ خورشـــید و مهانـــد — در [لـط: از] چشـم تـو در آرزوی یـک نگهانـد
کنگـــر اگـــر ایـــن اســـت کـــه مـــن مـــی‌بینم — خوبـــان دگـــر بـــه تنـــگ تعیلمگه‌انـــد»

(تذکرهٔ شعرا، ۷ر؛ امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۲۳۶)

اکنون همین سرگذشت را با ترجمهٔ تحت‌اللفظی *مجالس النفایس* مقایسه و تفاوت‌ها را ملاحظه بفرمایید: «از ترکستان است. مردی خوش‌طبع و خوش‌مشرب و خوش‌صحبت و شیرین‌کلام است. در مزار عتیق‌الرحمان شیخ

---

[۲]. در این مقاله، علامت اختصاری «لط» در داخل قلّاب، به‌جای تذکرهٔ *لطایف‌نامهٔ* فخری هروی استفاده شده است.

لقمان قُدس‌سِره نزدیک به بیست سال شیخ و متولی بود. چند سال شد که نزدیک به یکصدهزار تا صد و پنجاه‌هزار سکهٔ طلا از اوقاف آن حاصل کرده، آن‌چنان به مصرفش رساند که در نزد خدا و خلق خدا مستحسن افتاده، هیچ‌کس هیچ نوع عیبی نتوانست بیابد؛ سپس خود در مسند صدارت متمکن شده، از علوّ همت از آن‌چنان منصب عالی با اختیار خود استعفا کرد. میر از غایت شوخ‌طبعی قاعدهٔ ترزیق گفتن را پیدا کرد. باوجود این گاه‌گاه ترزیقات خوبی هم نوش می‌کنند. در جوانی به عاقل کنگر متعلق شده، طریق عافیت را ترک کرده، تابع آن طایفه شده، پیروی کرده. در همراهی کردن- عاقل-، وقتی پیش‌نماز او غایب شده، میر در معرکه پیش‌نماز شده؛ این رباعی از ابیات گفته‌شده‌اش است:

آنان که پرستندهٔ خورشید و مه‌اند — در چشم تو در آرزوی یک نگه‌اند
کنگر اگر این است که من می‌بینم — خوبان دگر به تنگ تعیلمگه‌اند

میر از سادات واجب‌الاحترام آن ولایت است. اگرچه ارذال و خُبَثا- اراذل و خبیثان- مسلّم نمی‌دارند و اندک چیزی می‌گویند، به سخن آن طایفه اعتباری نیست و میر به خوردن مفرط طعام بسیار شعف‌ها دارد؛ ازآن‌جهت بیشتر اوقات به مرض إمتلا- رودل/ نفخ- گرفتارند» (امیر علی‌شیر نوایی، در دست چاپ).

در ادامه سرگذشت‌های این تذکرهٔ نویافته و *لطایف‌نامه* در سه سطحِ عنوان، متن نثر و ابیات بررسی تطبیقی شده است:

۱-۴-۲- عنوان‌ها

مؤلف تذکره در عنوان سرگذشت‌های *لطایف‌نامه* دخل و تصرف کرده است؛ چنان‌که گاه:

الف. ضبط‌های عنوان‌های او نامعتبر است، مثل میر سید برهنه [لط: میر سربرهنه]، زین سبزواری [لط: مولانا زینی] و خواجه سلطان‌محمد [لط: سلطان‌محمود] (تذکرهٔ شعرا، ۷ر، ۷پ، ۸ر؛ امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۱۶۰، ۲۲۸، ۲۳۶).

ب. مشخصات بیشتری به برخی از عنوان‌ها اضافه کرده است، مانند مولانا مجنون رفیقی [لط: مولانا مجنون]، درویش روغنگر [لط: مولانا درویش مشهدی] و مولانا عبدالله هاتفی [لط: مولانا عبدالله] (تذکرهٔ شعرا، ۱۰پ، ۱۱پ، ۱۲ر؛ امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۱۹۱، ۱۹۲، ۲۰۸).

۲-۴-۲- متن نثر

الف. مؤلف تذکره گاه جملهٔ کوتاهی را بدون ذکر منبع به متن نثر برخی از سرگذشت‌ها افزوده که نه در *لطایف‌نامه* ذکر شده است و نه در *مجالس النفایس* و دیگر ترجمه‌های آن، مثلاً دربارهٔ غزل ذوقافیتین سعیدی: «بسیار نیک واقع شده» (تذکرهٔ شعرا، ۸پ) یا دربارهٔ ملک باخرزی: به شعر میل کرد و «نیک گفت» (تذکرهٔ شعرا، ۱۱پ) یا دربارهٔ یوسفی: «رسایل و کتب که در طب نوشته، مشهور است» (تذکرهٔ شعرا، ۱۳پ).

گاهی نیز افزوده‌های مؤلف تذکره بیش از یک جملهٔ کوتاه، بلکه در حد یکی دو بند است، مثل دو نمونهٔ زیر که در هر دو به منبع خود، یعنی خواندمیر [حبیب *السیر*] هم اشاره کرده و به انتهای مطالب مقتبس از *لطایف‌نامه* افزوده است:

– میر سربرهنه: «میر خواندمیر نوشته که میر سربرهنه به حُسن کردار و لطف گفتار و سرعت فهم و حدت طبع از فُضلای زمان و ظُرفای دوران امتیاز فراوان داشت و همواره نکات شیرین و حکایات رنگین و کلمات هزل‌آمیز و سخنان مزاح‌انگیز بر لوح بیان می‌نگاشت. در فرصتی که منصب صدارت سلطانی به وی تفویض یافت، میان وی و خواجه حسین کیرنگی در تقدیم و تأخیر صورت نزاع روی نموده. میر سربرهنه به عرض میر علی‌شیر رسانید که باوجود شرف سیادت و کبر سن و انتظام در سلک خدام این آستان که بنده را حاصل است، خواجه حسین داعیهٔ تقدیم دارد. امید آنکه به یمن التفات شما مرا بر وی تفوق میسر گردد. درحال امیر ستوده‌خصال را از ایام گدایی و سؤال آن جناب یاد آمده بر زبان راند که:

در مقامی که صدارت به گدایان بخشند　　چشم دارم که به جاه از همه افزون باشی

فوتش در شهور سنهٔ ۸۹۸ق» (تذکرهٔ شعرا، ۷ر؛ نیز← خواندمیر، ۱۳۴۴، ج. ۳۲۲/۴–۳۲۳).

– هلالی: «میر خواندمیر: زبدهٔ شعرای زمان و عمدهٔ بلغای دوران است. قصاید و غزلیات و مثنویاتش در کمال سلاست و بلاغت بر صفحهٔ ظهور می‌آید و پرتو اهتمامش بر مطالعهٔ بعضی از متداولات تافته و به جودت طبع و حدت ذهن در میان فرق انام اشتهار یافته. از نتایج افکار او *شاه و درویش* و *لیلی و مجنون* و *صفات العاشقین* و دیوان قصاید و غزلیاتش به‌غایت مشهور و این مطلع که نوشته می‌شود، بر السنه و افواه مذکور:

ای که می‌پرسی ز من کآن ماه را منزل کجاست　　منزل او در دل است اما ندانم دل کجاست

در شهور سنهٔ ۹۳۶ق سیف‌الله نامی او را به تیغ ستم عبید خان، شهید ساخته، نظم حیاتش از هم گسیخت و در هرات کشته گشته، خونش به خاک راه آمیخت. تاریخ شهادتش: سیف‌الله کشت» (تذکرهٔ شعرا، ۱۳ر؛ نیز← خواندمیر، ۱۳۴۴، ج. ۳۶۱/۴–۳۶۲).

همچنین اطلاعات زیر دربارهٔ عبدالله هاتفی که برخلاف نمونهٔ قبلی، به‌صراحت از منبع خود یاد نکرده، اما باز هم از حبیب *السیر* خواندمیر نقل کرده است: «مولانا حبیب معرّف که به فصاحت بیان و طلاقت لسان متصف است، در تاریخ وفاتش گفته:

از باغ دهر هاتفی خوش‌کلام رفت　　سوی ریاض خلد به صد عیش و صد طرب

جان داد رو به روضهٔ پاک رسول و گفت　　روحی فداک ای صنم ابطحی‌لقب

رفت از جهان کسی که بود لطف شعر او　　آشوب ترک و شور عجم فتنهٔ عرب

تاریخ فوت او طلبیدم ز عقل گفت　　از شاعر شهان و شه شاعران طلب»

(تذکرهٔ شعرا، ۱۲ر؛ نیز← خواندمیر، ۱۳۴۴، ج. ۳۵۵/۴).

ب. مؤلف تذکره علاوه‌بر اضافات خود، گاه برخی از جملات *لطایف‌نامه* را حذف هم کرده است، مثل نمونه‌های زیر:

– مسعود قمی: «دیوان او در میان مردم هست» (امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۱۵۹).

– ضیاء: «ازجهت جثه‌اش اصحاب را بسط نیز می‌شود» (امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۱۹۵).

– حسن علی جلایر: «آن حضرت او را تربیت‌های نیک کرد، چنان‌که حاکم بعضی ولایت ساخت و در بعضی رکن امور سلطنت مهر زد و در پروانه‌چی‌گری و نیابت دخل کرد» (امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۲۶۲).

– شهیدی: «طریق جعل دارد» (امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۲۸۲).

حذفیات مؤلف تذکره گاهی نیز بیش از یکی دو جمله است؛ بلکه یک یا چند بند از انتهای برخی از سرگذشت‌های *لطایف‌نامه* را حذف کرده است، مثل نمونه‌های زیر:

– سهیلی: «و این مطلع نیز از اوست که:

دل چو شکسته‌ای مران عاشق خسته‌حال را　　سنگ جفا چه می‌زنی مرغ شکسته‌بال را

در *لیلی و مجنونش* در صفت بیماری لیلی این بیت خوب واقع شده است:

گوی ذقنش ز حال گشته　　مانندهٔ سیب سال‌گشته

احیاناً به شعر ترکی میل می‌کند. این مطلع ترکی از اوست:

زهد ایلی تسبیح دیب حیران قالور اوباش ارا　　رشتهٔ جسمیمنی کورسه قطره‌قطره یاش ارا

چون از اول حال تا اکنون بدین فقیر التفات و اتحاد دارد، اگر از این زیاده تعریف او کرده شود، تعریف خود کرده می‌شود؛ از این سبب اختصار کرد» (امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۱۸۵–۱۸۶).

– ضیاء: «به اسم خلف این معمای ترکی از اوست:

ای دردکش‌لار باده دین خالی بولوب‌تور یور تینکیز
تا توتقالی خمخانه‌دین بیر گوشه سیز بیر گوشه بیز»

(امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۱۹۵–۱۹۶)

– ملک: «این بحر و قافیه را که خواجه حافظ گفته:

مزرع سبز فلک دیدم و داس مه نو　　یادم از کشتهٔ خویش آمد و هنگام درو

اکثر شعرا تتبع کرده‌اند و مولانا بنایی چنین گفته:

می‌کنم جامهٔ خود در ره میخانه گرو　　که مرا جام می کهنه به از جامهٔ نو

امیر محمدصالح چنین گفته که:

هرچه داری شب نوروز به می ساز گرو　　غم فردا چه خوری روز نو و روزی نو

اما مولانا ملک گفته:

شب عیدم به قدح کرد اشارت مه نو　　من و میخانه دگر جان گرو و جامه گرو»

(امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۲۰۹–۲۱۰).

– حسن علی جلایر: «به غیر لوندی عیبی ندارد. این مطلع نیز از اوست که قصیده را تمام کرده است:

سرو قدت جلوه کرد قدر صنوبر شکست　　لعل لبت خنده زد قیمت شکر شکست

این بیت در مداحی است در آن قصیده:

هندو دربان تو چوب سیاست به قهر　　از کف خاقان کشید بر سر قیصر شکست»

(امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۲۶۲–۲۶۳)

– میر سبزواری: «صلاحیت تمام داشت. اکثر خطوط را نیک می‌نوشت، اما بسیار خودپسند بود... در شعر به رباعی میل داشت. این رباعی هم از اوست، رباعیه:

گه دیده به دیدن جمال تو خوش است　　گاهی دل غمگین به خیال تو خوش است
هیچ از تو به‌جز فراق تو ناخوش نیست　　آن نیز به امید وصال تو خوش است»

(امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۳۲۲)

گاهی نیز مؤلف تذکره از یک سرگذشت کامل فقط عنوان و بیت آن را ذکر کرده و تمام متن نثر را حذف کرده است؛ مثلاً از سرگذشت زلالی خوارزمی فقط همین بیت را ذکر کرده است:

«نخواهی کرد باور خارخار سینهٔ چاکم　　مگر روزی که گیرد دامنت خار سر خاکم»

(تذکرهٔ شعرا، ۱۰ر)

درحالی‌که سرگذشت کامل او در *لطایف‌نامه* چنین مذکور است: «در شهر هرات تحصیل کرده، اما مولدش از خوارزم است و قصیده‌گوی خوب است و در این شهر به سرکه‌فروشی شهرت تمام دارد... در خوارزم قوم او به بقر، یعنی گاو مشهورند و هم مشارٌالیه نقل کرد که: در محلی که فقیر متولد شده‌ام، پدرم در خدمت مولانا بوعلی که از نوادر زمان بوده، تاریخ ولادت استدعا کرده. مولانا در ساعت گفته‌اند: «خوارزم اویی» تاریخ می‌شود. پدر گفته: اگر فارسی می‌بود، بهتر می‌بود. مولانا به اندک زمانی «گاو خوارزم» یافته. این مطلع از اوست:

تنها نصیب ما غم و درد حبیب نیست　　از هیچ درد و غم دل ما بی‌نصیب نیست»

(امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۳۲۵-۳۲۶)

ج. مؤلف تذکره ساختار جملات *لطایف‌نامه* را نیز تغییر داده است که این تغییرات گاه در حد کلمات است، مثل نمونه‌های زیر:

– ریاضی: «بعضی غزلیاتش نیک است [لط: می‌افتاد]» (تذکرهٔ شعرا، ۷پ؛ امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۱۷۰).

– مسیحی: «پاکیزه‌روزگار و نیکوسیرت است [لط: مسلمان‌سیرت بود]» (تذکرهٔ شعرا، ۹پ؛ امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۱۳۶).

– میر هاشمی: «به کوفته‌گری مشغول [لط: مشهور] است» (تذکرهٔ شعرا، ۱۲پ؛ امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۲۰۷).

– لطفی: «در نود [لط: نودونه] سالگی قصیده‌ای گفت ردیف آفتاب» (تذکرهٔ شعرا، ۱۳پ؛ امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۱۷۳).

اما گاهی تغییرات مؤلف تذکره فراتر از کلمه، بلکه در حد یک یا چند جمله است، مثل نمونه‌های زیر:

– سهیلی: «حالا مدت بیست سال است [لط: از مدت بیست سال زیاده است] که در ملازمت سلطان به مناصب رفیع و مراتب اعلی مشرف است» (تذکرهٔ شعرا، ۸ر؛ امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸،ص. ۱۸۴).

– سکّاکی: «همهٔ ابیات اوست که ملا لطفی به نام خود کرد [لط: همهٔ ابیات خوب مولانا لطفی از اوست که به نام خود کرده‌است]» (تذکرهٔ شعرا، ۸ر؛ امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۱۷۱).

– ملک: «از ولایت باخرز است، از اولاد ملک زوزن [لط: خود را از اولاد ملک زوزن می‌خواند]» (تذکرهٔ شعرا، ۱۱پ؛ امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۲۰۹).

– یوسفی: «چهار دیوان دارد [لط: سه دیوان غزل تمام کرده]» (تذکرهٔ شعرا، ۱۳پ؛ امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۳۴۴).

د. اجزای برخی از جملات این تذکره افتادگی‌هایی نیز دارد و این امر باعث اختلال در معنا شده، اما با *لطایف‌نامه* می‌توان آنها را تکمیل کرد، مثل نمونه‌های زیر:

– ضیاء: «آمدنش را به هرات [لط+ به‌سبب] تحصیل بود» (تذکرهٔ شعرا، ۹ر؛ امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۱۹۵).

– محوی: «بعضی اوقات [لط+ خاطر] خود را به تحصیل می‌آورد» (تذکرهٔ شعرا، ۱۰پ؛ امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۱۹۶).

– مسعود شروانی: «هر روز صد طالب علم نیک بیشتر [لط+ از او] نفع می‌گیرند» (تذکرهٔ شعرا، ۱۱ر؛ امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۲۳۷).

– میر مرتاض: «هرکه [لط+ در] یک مسئله به او بحث کند، تا او را میر ملزم نسازد، نمی‌گذارد» (تذکرهٔ شعرا، ۱۱ر؛ امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۲۴۰).

– هاتفی: «در این تاریخ که [لط+ این رساله] نوشته می‌شود» (تذکرهٔ شعرا، ۱۲ر؛ امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۱۹۲).

ه. مؤلف تذکره گاه در ثبت برخی از اعلام تاریخی و جغرافیایی نیز مرتکب سهو شده است؛ مثلاً دربارهٔ ضیاء نوشته: «از استرآباد است» (تذکرهٔ شعرا، ۸پ)، درحالی‌که طبق *لطایف‌نامه* او «تبریزی» بوده (امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۱۹۵) یا ضبط «خواندمیر» را در دو جا به‌صورت «میر خواندمیر» ذکر کرده (تذکرهٔ شعرا، ۷ر، ۱۳ر) یا دربارهٔ مسعود شروانی نوشته: «به شهر خراسان جهت افاده و استفاده آمد» (تذکرهٔ شعرا، ۱۱ر)، درحالی‌که خراسان نام شهر نیست؛ بلکه اسم ولایتی است و درست آن طبق *لطایف‌نامه*، «شهر هرات» است (امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۲۳۷).

۳-۴-۲- ابیات

الف. مؤلف تذکره ابیات ترکی برخی از شاعران مذکور در *لطایف‌نامه* را نیز همراه با توضیحشان حذف کرده است، مثل این بیت سکّاکی:

نی ناز بو نی شیوه دور ای جادو کوزلوک شوخ‌وشنگ
کبک دری طاوس‌دا یوق البته بو رفتار و رنگ

(امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۱۷۶)

یا این دو بیت لطفی:

– نازک‌لوک ایچره بیلی‌جه یوق تار گیسویی — اوز حدی نی بیلیب بیلی‌دین اولتورور قویی
– صید ایتّی دلبریم مینی آشفته ساج‌دین — سالدی کمند بوینومه ایکی قولاج‌دین

(امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۱۷۲)

گاهی نیز این حذفیات مؤلف تذکره منحصر به ابیات ترکی نیست؛ بلکه ابیات فارسی برخی از شاعران *لطایف‌نامه* را هم حذف کرده است، مثل ابیات زیر به‌ترتیب از ضیایی، مسعود قمی و محوی:

– بی‌تو چون در گریه خوابم می‌برد — خواب می‌بینم که آبم می‌برد
– ترکیب تن خاکی‌ام از لای شراب است — جمعیت ما در قدح بادهٔ ناب است
– به خون عاشق امشب تشنه بینم لعل سیرابش — مده می ساقیا ترسم که از مستی برد خوابش

(امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۱۵۹، ۱۹۶، ۲۲۲)

مؤلف تذکره حتی تنها بیت دهکی را هم حذف کرده و سرگذشت او در این تذکره بدون شعر مذکور است:

«بر مثال صورت دیوار بی‌جان مانده‌ام — پشت بر دیوار بر روی تو حیران مانده‌ام»

(امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۲۸۰)

ب. مؤلف تذکره گاهی نیز اگر بیتی را از یک سرگذشت مذکور در *لطایف‌نامه* حذف کرده، در عوض، بیت دیگری را به همان سرگذشت افزوده که در *لطایف‌نامه* مذکور نیست؛ مثلاً این بیت شهیدی در *لطایف‌نامه* را:

«بیا ای عشق آتش زن دل افسردهٔ ما را　　به نور خویش روشن کن چراغ مردهٔ ما را»

(امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۲۸۳) حذف کرده و بیت زیر را جایگزین آن کرده است:

«پیرهن چاک زدم چون ز تو آمد یادم　　وه که از پردهٔ ناموس برون افتادم»

(تذکرهٔ شعرا، ۸پ)

ج. گاهی نیز مؤلف تذکره بدون اینکه بیتی را از سرگذشت برخی از شاعران *لطایف‌نامه* حذف کند، ابیات دیگری نیز از همان شاعر نقل کرده است، مثل این مطلع شیخی:

«تو کز سوزم نه‌ای واقف دلت بر من نمی‌سوزد　　مرا می‌سوزد از غم جان تو را دامن نمی‌سوزد»

(تذکرهٔ شعرا، ۹ر)

یا این بیت وداعی:

«چه روم به گشت بستان که خزان شده رزانش　　ز بهار او چه دیدم که ببینم از خزانش»

(تذکرهٔ شعرا، ۱۱پ)

یا این رباعی خواجه یحیی:

«دنیا همه هیچ و کار دنیا همه هیچ　　اندیشهٔ سود و فکر سودا همه هیچ

جز آه دل سینه‌فگاران همه باد　　جز عشق بتان ماه‌سیما همه هیچ»

(تذکرهٔ شعرا، ۱۳ر)

د. مؤلف تذکره در نهایت گاهی هم جملات منثور برخی از سرگذشت‌های *لطایف‌نامه* را حذف کرده و هم بعضی از ابیات آنان را، مثل این حذفیات دربارهٔ غباری: «این مطلع از اوست که:

شب که می‌افتم به پهلوی سگ آن دلفروز　　خواب در چشمم نمی‌آید ز شادی تا به روز

در موسیقی مهارت تمام داشت. در آخر عمر دیوانه شد و باوجود جنون، در عزّال نقشی بست و شهرت گرفت و این بیت میان‌خانه بود:

بی‌خبر بودم زدی سنگ جفا ناگه مرا　　از برای دیدن خود ساختی آگه مرا»

(امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۲۱۳)

یا این حذفیات دربارهٔ یوسفی: «شعرش پاکیزه است. این مطلع از اوست:

می‌زد سپهر لاف ز رفعت به کوی او　　شد آفتاب گرم و برآمد به روی او

اما یکی [از آن سه دیوان غزل] مشهور نشده» (امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۳۴۴).

ه. مؤلف تذکره گاه ابیات دو شاعر جداگانه، اما همنام را نیز با هم درآمیخته و بیت یکی را به دیگری نسبت داده است، مثل این بیت سعد را:

«برگ گل نیست که افتاده به طرف چمن است　　پنبهٔ داغ دل بلبل خونین‌کفن است»

(تذکرهٔ شعرا، ۸پ؛ امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۲۲۸)

به‌دلیل تشابه تخلص سراینده به سعیدی نسبت داده است.

و. برخی از ضبط‌های شعری این تذکره نسبت به *لطایف‌نامه* متفاوت است، مثل مصراع دوم رباعی میر سربرهنه:

آنان که پرستندهٔ خورشید و مه‌اند　　در [لط: از] چشم تو در آرزوی یک نگه‌اند

(تذکرهٔ شعرا، ۷ر؛ امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۲۳۶)

یا مصراع دوم این مطلع حسن علی جلایر:

بتی کز گل بود آزار پا در گشت بستانش
چه‌رو در دیده جویم [لط: خواهم] با وجود خار مژگانش

(تذکرهٔ شعرا، ۹پ؛ امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸،ص. ۲۶۲)

یا سه مصراع اول این رباعی میر سبزواری:

گر قابل [لط: لایق] دولت وصال تو نی‌ام　　ور لایق [لط: یا قابل] دیدن جمال تو نی‌ام
باری [لط: اما] به همین خوشم که هرگز نفسی　　محروم ز خدمت خیال تو نی‌ام

(تذکرهٔ شعرا، ۱۰پ؛ امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۳۲۲)

یا دو مصراع این مطلع ملک باخرزی:

صد قصه گر ز لیلی و مجنون حکایت [لط: روایت] است
ما و حدیث عشق تو اینها کنایت [لط: حکایت] است

(تذکرهٔ شعرا، ۱۱پ؛ امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۳۲۴)

گاه نیز ضبط برخی از ابیات این تذکره یا اشتباه است یا مشکوک که البته می‌توان با استفاده از *لطایف‌نامه* آن را اصلاح کرد، مثل مصراع دوم این مطلع دوست اسفزاری:

وقت گل آمد و اسباب طرب نیست مرا
بادهٔ ناب [لط: باده نایاب] و ز کس روی طلب نیست مرا

(تذکرهٔ شعرا، ۱۰ر؛ امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۳۴۴)

یا این مطلع مسعود قمی:

نزدیکم [لط: مشتاقم] و دورم غم جانکاهم از این [لط: آن] است
نزدیک‌تران [لط: مشتاق‌تران] دورترند آهم از این [لط: آن] است

(تذکرهٔ شعرا، ۱۰پ؛ امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۱۵۹)

گاهی هم ضبط‌های برخی از ابیات این تذکره افتادگی دارد که باعث اختلال در وزن شعر شده است؛ اما با استفاده از *لطایف‌نامه* می‌توان وزن آنها را تکمیل کرد، مثل مصراع دوم این بیت سعیدی:

«شبی بنشین و چندانی شراب بی‌حسابم ده
که نتوانم [لط+ که] تا روز حساب از جای برخیزم»

(تذکرهٔ شعرا، ۸پ؛ امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۱۶۵)

۷-۲- مقایسه با دیگر تذکره‌ها و شبه‌تذکره‌ها

این تذکره شامل چند سرگذشت تازه از برخی از شاعران است که نه در *لطایف‌نامه* مذکور و نه مأخذ آنها نیز دقیقاً معلوم است، مثل نمونه‌های زیر:

– «شاه جهانگیر: هاشمی تخلص می‌نمود و مقید به مذهبی و نسبی نبود. قصاید و غزلیات نیک دارد. جواب مخزن الاسرار نظامی گفته» (تذکرهٔ شعرا، ۱۲پ).

– «فیضی شروانی: عالم فاضل در انشا و خط ماهر و کامل بود:

گفتی توان به آن مه نامهربانی رسید　　گر بگذری ز خود به خدا می‌توان رسید»

(تذکرهٔ شعرا، ۱۴ر)

– «ملا محیی‌الدین محمد لاهیجی: فدایی تخلص می‌کند. ولد شیخ شمس‌الدین محمد لاهیجی نوربخشی است. فضایل و کمالات بسیار دارد و رباعیات او مشهور است» (تذکرهٔ شعرا، ۱۴پ).

سرگذشت دیگری با عنوان فیضی تبریزی هم در این تذکره مذکور است: «این مطلع از اوست:

تو را در دیده جا کردم که از مردم نهان باشی　　چه دانستم که آنجا هم میان مردمان باشی»

(تذکرهٔ شعرا، ۱۴ر)

که فقط بیت او در حاشیهٔ نسخهٔ لندن از *لطایف‌نامه* یک بار به لطفی و بار دیگر به ظاهری منسوب است (← امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۴۱۷، ۴۲۴).

سرگذشت صاحب بلخی نیز در این تذکره مذکور است که فقط عنوانش با *لطایف‌نامه* یکسان است؛ اما متن نثر و ابیاتش کاملاً با آن متفاوت است و به نظر می‌رسد که برگرفته از *تذکرهٔ الشعرای* دولتشاه سمرقندی است:

– *تذکرهٔ الشعرا*: «المتخلص بشریفی... در مدایح شاهان بدخشان و سادات ترمذ قصاید غرّا فرموده و او راست این مطلع قصیده که به مدح سلطان السادات امیر سید علی‌اکبر ترمذی گفته:

در وقت تبسم لب جانپرور دلبر　　چون رشتهٔ آلی‌ست در او سی‌ودو گوهر

و له ایضاً:

وصل یار ما ز عمر جاودانی خوش‌تر است　　لعل جانبخشش ز آب زندگانی خوش‌تر است»

(دولتشاه، ۱۹۰۱م، ص. ۴۵۲)

– این تذکره: «تخلص شریفی. مداح شاهان بدخشان و سادات عالی‌شأن ترمذ بود. این مطلع قصیده از اوست که در مدح خانزاده علی‌اکبر ترمذی گفته:

در وقت تبسم لب جانپرور دلبر　　چون رشتهٔ دری‌ست در آن سی‌ودو گوهر

این مطلع غزل از اوست:

وصل یار ما ز عمر جاودانی خوش‌تر است　　لعل جانبخش ز آب زندگانی خوش‌تر است»

(تذکرهٔ شعرا، ۸پ–۹ر)

– *لطایف‌نامه*: «حضرت میر بعضی چیزها نوشته بودند که این فقیر تحریر ترجمهٔ آن را ترک ادب دانسته، مختصر ادا کرد. مولانا در فن شعر ماهر بود و در علم ادوار و موسیقی کامل و نادر بوده و در عمل‌های خود اشعار خود میان‌خانه ساخته تا دلالت بر فضل او کند و از آن جمله، عمل چهارگاه است که در میان مردم شهرت دارد و گویند جوکی‌میرزا در مجلس خود غیر از آن نمی‌گذاشت که قوّالان چیز دیگر بگویند و مطلع آن غزل این است:

همچو صبح از مهر رویت می‌زدم دم‌های سرد　　تا رسم روزی به کویت دل بسی شبگیر کرد

و قصیدهٔ مصنوع سلمان را جواب گفته و از آنجا استعداد بسیار فهم می‌شود و در جواب قصیدهٔ دیگر خواجه سلمان این مطلع از اوست که:

ز قامت تو به عالم قیامتی برخاست　　قیامت است قدت گر بود قیامت راست

و در غزلیات او این مطلع مشهور است:

تویی کان نمک ما شوربختان　　خدا این داد ما را و تو را آن

مخلص سخن این است که مولانا از مردم رذل طمع می‌کرده و قوت طامعه‌اش برعکس طالعش بوده، ازآن‌جهت در نظر عزیزان خوار می‌نموده. مزارش در نواحی بلخ است» (امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸، ص. ۱۲۹).

۳- نتیجه‌گیری

یکی از تذکره‌های نویافته دربارهٔ شاعران فارسی‌سرا نسخهٔ خطی شمارهٔ ۲/ ۱۵۴۹۲ محفوظ در کتابخانهٔ آستان قدس رضوی است که در این مقاله بررسی و با منابع آن، مقایسهٔ تطبیقی شده است. از این تذکره فقط ۱۶ صفحه باقی است که محتوای آن شامل معرفی ۴۸ شاعر از سرگذشت میر سربرهنه تا لطفی ثانی است و فقط سرگذشت امیر حاج در آن نانوشته مانده است. مشخصات مؤلف تذکره و تاریخ تألیف آن معلوم نیست؛ اما طبق محدودهٔ زمانی شاعران مذکور در آن، به نظر می‌رسد که در نیمهٔ دوم قرن دهم هجری نوشته شده است. مؤلف تذکره در تألیف اثرش اغلب از *لطایف‌نامهٔ* فخری هروی استفاده کرده است؛ بنابراین متن آن با *لطایف‌نامه* مقایسهٔ تطبیقی شد و آشکار گردید که: ۱- ضبط برخی از عنوان‌های این تذکره نسبت به *لطایف‌نامه* یا نامعتبر است یا مشخصات بیشتری به بعضی از آنها اضافه شده است؛ ۲- مؤلف تذکره گاه جملهٔ کوتاهی را بدون ذکر منبع به متن نثر برخی از سرگذشت‌ها افزوده که در *لطایف‌نامه* ذکر نشده است؛ اما گاهی نیز افزوده‌های او بیش از یک جملهٔ کوتاه، بلکه در حد یکی دو بند است. مؤلف برخی از جملات *لطایف‌نامه* را در تذکرهٔ خود، حذف هم کرده و این حذفیات گاه بیش از یکی دو جمله و گاه یک یا چند بند از انتهای برخی از سرگذشت‌ها و گاهی نیز از یک سرگذشت کامل فقط عنوان و بیت آن باقی مانده و تمام متن نثر حذف شده است؛ ۳- مؤلف، ساختار جملات *لطایف‌نامه* را هم تغییر داده که این تغییرات گاه در حد کلمات است؛ اما گاهی تغییرات مؤلف فراتر از کلمه، بلکه در حد یک یا چند جمله است؛ ۴- اجزای برخی از جملات این تذکره افتادگی‌هایی نیز دارد و این موضوع باعث اختلال در معنا شده، اما با *لطایف‌نامه* می‌توان آنها را تکمیل کرد؛ ۵- مؤلف گاه در ثبت برخی از اعلام تاریخی و جغرافیایی نیز مرتکب سهو شده است. او ابیات ترکی یا فارسی برخی از شاعران در *لطایف‌نامه* را نیز همراه با توضیحشان حذف کرده است؛ ۶- مؤلف گاهی نیز اگر بیتی را از یک سرگذشت در *لطایف‌نامه* حذف کرده، در عوض، بیت دیگری را به همان سرگذشت افزوده که در *لطایف‌نامه* مذکور نیست. گاهی نیز بدون اینکه بیتی را از سرگذشت برخی از شاعران *لطایف‌نامه* حذف کند، ابیات دیگری نیز از همان شاعر نقل کرده است. در نهایت گاهی هم جملات منثور برخی از سرگذشت‌های *لطایف‌نامه* و هم بعضی از ابیات آنها را حذف کرده است؛ ۷- مؤلف گاه ابیات دو شاعر جداگانه، اما همنام را نیز با هم درآمیخته و بیت یکی را به دیگری نسبت داده است؛ ۸- برخی از ضبط‌های شعری این تذکره نسبت به *لطایف‌نامه* متفاوت است. گاه ضبط برخی از ابیات آن یا اشتباه یا مشکوک است و گاهی نیز ضبط‌های برخی از ابیات این تذکره افتادگی دارد که باعث اختلال در وزن شعر شده است؛ ۹- این تذکره شامل چند سرگذشت تازه از برخی از شاعران است که نه در *لطایف‌نامه* مذکور و نه مأخذ آنها نیز دقیقاً معلوم است، جز سرگذشت صاحب بلخی که به نظر می‌رسد

برگرفته از *تذکرهٔ الشعرای* دولتشاه سمرقندی است.

منابع

امیر علی‌شیر نوایی، علی‌شیر بن کیچکنه (۱۳۹۸). *لطایف‌نامه: ترجمهٔ مجالس النفایس* (فخری هروی، مترجم). بنیاد موقوفات افشار/ سخن.

امیر علی‌شیر نوایی، علی‌شیر بن کیچکنه (در دست چاپ). *مجالس النفایس* (تصحیح، تحقیق و ترجمه، هادی بیدکی). بنیاد موقوفات افشار/سخن.

تذکرهٔ شعرا (قرن دهم هجری). کتابخانهٔ مرکزی آستان قدس رضوی، شمارهٔ ۲/ ۱۵۴۹۲. [نسخهٔ خطی، تألیف نیمهٔ دوم قرن دهم، کتابت قرن‌های یازدهم و دوازدهم].

خواندمیر، غیاث‌الدین بن همام‌الدین الحسینی (۱۳۴۴). حبیب *السیر* (به اهتمام محمد دبیرسیاقی، ج. ۴). خیام.

دولتشاه، دولتشاه بن بختیشاه (۱۹۰۱م). *تذکرهٔ الشعرا* (ادوارد براون، مصحح). بریل.

فاضل هاشمی، سید محمدرضا (۱۳۸۰). *فهرست کتب خطی کتابخانهٔ مرکزی و مرکز اسناد آستان قدس رضوی* (ج. ۱۷). کتابخانهٔ مرکزی و مرکز اسناد آستان قدس رضوی.

References

Amir Alishir Navai, A. Sh. K. (2019). *Lataifnameh: Translation of Majalis-ul-Nafais*. (Fakhri Heravi, Trans.). Afshar Endowment Foundation/Sokhan. [In Persian].

Amir Alishir Navai, A. Sh. K. (in press). *Majalis-ul-Nafais* (Hadi Bidaki, Ed., & Trans). Afshar Endowment Foundation/Sokhan. [In Persian].

Dawlatshah, D. B. (1901). *Tazkerat al-Sho'ara* (E. Brown, Ed.). Brill. [In Persian].

Fazel Hashemi, S. M. R. (2001). *Catalogue of Manuscripts of the Central Library and Documentation Center of Astan Quds Razavi* (Vol. 17). Central Library and Documentation Center of Astan Quds Razavi. [In Persian].

Khandmir, G. H. H. (1965). *Habib-ul-Seyar* .(M. Dabirsiyaghi, Ed., Vol. 4). Khayyam. [In Persian].

Tazkerat al-Sho'ara (10th Century AH). Central Library of Astan Quds Razavi, No. 2/15492. [Manuscript., Composed in the Second half of the 10th Century, Written in the 11th and 12th Centuries]. [In Persian].